

інтересам населення, вимогам законності й соціальної справедливості.

1. *За останні 20 років в Україні суттєво зріс рівень бідності* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.erpravda.com.ua/news/2012/08/24/332727>. 2. *Розумний М.М.* Суспільні ідеї як чинник формування політичної нації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора політ. наук / М.М. Розумний. – К., 2007. – С. 36. 3. *Козырев Г.* Политика и мораль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://all-politologija.ru/knigi/osnovy-sociologii-i-politologii-kozurev/politika-i-moral>. 4. *Василевська Т.* Етика державного службовця в умовах суспільних трансформацій в Україні / Т. Василевська // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. – К.: Екс об, 2006. – Т. 2. – С. 241-253. 5. *Офіційний веб-портал: Верховна Рада України.* – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/r_comitits. 6. *Пономарьов О.С.* Соціально-філософські та психолого-педагогічні аспекти формування професійної культури фахівців-лідерів / Л.С. Пономарьов // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. пр. / [за ред. Л.Л. Товажнянського та О.Г. Романовського]. – Ч. 1. – Х.: НТУ ХПГ, 2002. – С. 162-167. 7. *Сисосва С.О.* Проблема національної еліти: напрями виховання / С.О. Сисосва // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. пр. / [за ред. Л.Л. Товажнянського та О.Г. Романовського]. – Ч. 1. – Х.: НТУ ХПГ, 2002. – С. 76-83.

УДК 321.11

Д. І. ГРИЦЯК

МОВА ЯК ЧИННИК ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА*

Досліджуються основні чинники, що сприяють етнокультурній консолідації суспільства. Здійснено висвітлення ролі мови як одного з визначальних чинників етнокультурної консолідації українського суспільства в сучасних умовах. Надано коротку характеристику причин та перспектив подолання етнокультурних розбіжностей в українському суспільстві, що виникли на регіональному рівні. Коротко розглянуто міжнародні акти та вітчизняне законодавство, покликане сприяти етнокультурній консолідації суспільства в Україні. Зроблено висновки, що мова як основний засіб комунікації населення, що водночас є однією з ключових етнонаціональних ознак, є важливим чинником етнокультурної консолідації українського суспільства, оскільки оволодіння мовою є важливою передумовою для інтеграції в суспільство. Водночас підкреслено значний конфліктний потенціал мовного фактора за умов умисного нагітання мовного питання та політичних спекуляцій на зазначеній темі.

Ключові слова: мова, етнокультурна консолідація, чинники консолідації.

Грицяк Д.И. Язык как фактор этнокультурной консолидации украинского общества

© ГРИЦЯК Денис Ігорович – кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

* Стаття підготовлена в рамках наукового проекту «Політико-правові засади етнокультурної консолідації українського суспільства» в межах державної цільової програми «Гуманітарні технології як чинник суспільних перетворень в Україні»

Исследуются основные факторы, способствующие этнокультурной консолидации общества. Осуществлено освещение роли языка как одного из определяющих факторов этнокультурной консолидации украинского общества в современных условиях. Дана краткая характеристика причин и перспектив преодоления этнокультурных различий в украинском обществе, возникших на региональном уровне. Кратко рассмотрены международные акты и отечественное законодательство, призванное содействовать этнокультурной консолидации общества в Украине. Сделаны выводы, что язык как основное средство коммуникации населения, одновременно являющееся одним из ключевых этнонациональных признаков, служит важным фактором этнокультурной консолидации украинского общества, так как овладение языком является важной предпосылкой для интеграции в обществе. Отмечен значительный конфликтный потенциал языкового фактора в условиях умыленного нагнетания языкового вопроса и политических спекуляций на этой теме.

Ключевые слова: язык, этнокультурная консолидация, факторы консолидации.

Grytsiak Denys. Language as a factor of ethno-cultural consolidation of Ukrainian society

The article investigates the key factors contributing to the consolidation of ethno-cultural society. The role of language as one of the determining factors of ethnocultural consolidation of Ukrainian society in the modern world was highlighted. The author provided a brief description of the causes and prospects for overcoming ethnic and cultural differences in Ukrainian society which were formed on a regional basis. International instruments and national legislation designed to promote the consolidation of ethno-cultural society in Ukraine were briefly reviewed. During preparation of this article the author concludes that language as the primary means of communication of the population at the same time is a one of the key features of ethnic and is an important factor in the consolidation of Ukrainian ethno-cultural society due to the fact that language acquisition is an important component for integration into society. However, the author pointed out a considerable conflict potential of linguistic factor, given an intentional escalation of the language question and political speculation on this topic.

Key words: language, ethno-cultural consolidation, consolidation factors.

Орієнтуючись на багаторічний досвід державотворення, здебільшого зарубіжних країн, можна з упевненістю стверджувати, що планомірний та ефективний розвиток держави, піднесення та утвердження її авторитету на міжнародній арені великою мірою залежить від ступеня консолідованості населення, що, власне, творить певну державу. Високий ступінь згуртованості населення держави дозволяє звести до мінімуму внутрішні конфлікти у суспільстві, завдяки чому державний механізм має можливість сконцентрувати всі основні зусилля на сталій та ефективній соціально-економічній та політичній розвитку.

Так, сучасний стан українського суспільства, з його численними проблемами та внутрішніми суперечностями, вимагає активного пошуку перспективних шляхів для самоорганізації політичної нації та її консолідації навколо спільних цінностей, для чого всі члени українського суспільства повинні ідентифікувати себе як невід'ємну складову українського народу. Поняття «ідентифікація» в науковий обіг увів З. Фрейд у есе «Психологія мас і аналіз Я» (1921 р.). «Ідентифікацію» він визначає як асиміляцію одного Я з іншим Я, внаслідок чого перше Я поводить себе в певному розумінні так само, як і друге, імітуючи його і в повному сенсі вбираючи його в себе¹. Як стверджує З. Фрейд, кожен індивід є частиною маси, пов'язаною з нею за допомогою сітки ідентифікацій. У свою чергу, чітка самоідентифікація українських громадян дозволить консолідувати українське суспіль-

ство, тобто об'єднати громадян та основні політичні сили навколо ідей, інституцій, харизматичного політичного лідера, заради реальної або уявної мети, проти реальної чи уявної загрози.

Політична нація формується державним етносом, в нашому конкретному випадку українським етносом спільно з усіма національними меншинами, що проживають в Україні. Спільними для всіх вищезазначених суб'єктів є територія, на якій вони проживають, та громадянство України – юридично оформлена належність кожної особи до конкретної країни, яка існує насамперед для захисту природних прав і законних інтересів кожного члена соціуму зокрема та загальнонаціональних інтересів загалом. Як наголошує Е. Сміт, модерні нації є одночасно і громадянськими і етнічними, адже культура та громадянство взаємно посилюють одне одного і потенціал нації повністю реалізується².

Консолідуєчий потенціал суспільства знаходиться у прямій залежності від цілого ряду чинників. Найперше можна виділити – наявність спільної території проживання, історичної пам'яті, мови, релігії, самосвідомості, культурних традицій, спільних економічних інтересів тощо. При більш детальному аналізі кожен з вищезгаданих чинників можна розділити на декілька окремих. У сучасних умовах актуально також виділити такий фактор, як справедливність, адже загальновідомо, що громадянське суспільство базується насамперед на принципах демократії та правовій базі, що жорстко регламентує права і обов'язки громадян та гарантує їх рівність перед законом і захист від свавілля держави. Тому побудова справедливого правового суспільства також несе в собі вагомий консолідуєчий потенціал.

Спільна історична пам'ять відіграє вагому консолідуєчу роль. Особливо позитивним об'єднавчим вплив цього фактора виявляється, якщо у населення існують спільні історичні герої, велика кількість як героїчних, так і світлих сторінок історії. У такому контексті основним завданням держави є активна пропагандистська, ідеологічна, виховна і роз'яснювальна робота, що сприятиме напрацюванню спільного уявлення про трагічні та героїчні сторінки історії серед населення. Показово, на наш погляд, у цьому плані є подібна робота, що реалізується у США, де поруч із загальнонаціональними героями поважають і підносять героїв регіональних (наприклад героїв Півдня часів Громадянської війни у США), такий підхід забезпечує виховання молодого покоління у дусі патріотизму з чітким розумінням того, що країна має спільну історію – з її «темними» і «світлими» сторінками, такий досвід є особливо показовим для України.

Не випадково приділено основну увагу мові як одному з найвагоміших чинників етнокультурної консолідації українського суспільства, адже «нація, як і будь-яка інша спільнота людей, не може ні сформуватись, ні існувати без спілкування її членів, без збереження ними історичної пам'яті, надбавь духовності, самоусвідомлення, без ідентифікації – відчуття приналежності до цієї спільноти. Універсальним засобом здійснення всього цього є мова. Вона забезпечує єдність функціонування і розвиток національного організму в просторовому та часовому вимірах»³.

Center linqua facit – мова творить народ. Ця римська максима як ніколи актуальна для сучасної України, оскільки єдина мова консолідує націю, згуртовує суспільство, а отже, сприяє економічному розвитку нації. Єдина мова – основна ознака й найважливіша умова існування нації, запорука її повноцінної, плідної участі в духовному житті людства і власного поступального розвитку. З мови починається і мовою зміцнюється держава⁴. Ще до здобуття Україною незалеж-

ності завдяки Закону УРСР «Про мови в УРСР» українська мова здобула особливий статус та захист держави. У 1996 р. українська мова здобула статус державної. Однак, як показала практика застосування мов в Україні, самого лише нормативного закріплення статусу української мови як державної не достатньо для її утвердження як основної мови комунікації в усіх сферах публічного та приватного життя. Без ефективного утвердження і розвитку української мови, без напрацювання надійного смислового інструменту, з яким пов'язана національна інформаційна безпека та створення цілісного комунікаційного поля, в українському суспільстві консолідує роль державної мови залишатиметься вкрай обмеженою.

Особливістю етнополітичної ситуації в Україні є насамперед те, що етнічні чинники повсякчас використовуються регіональними елітами з метою мобілізації електорату різних регіонів, і питання мови, як правило, виступає основним подразником. Спекулювання на тематиці взаємовідносин національностей призводить до того, що етнічність (або деякі її ознаки, зокрема мова) використовують як інструмент для виокремлення неіснуючих квазіетнічних груп серед населення різних регіонів України. Такий процес відбувається шляхом штучного створення, а подекуди й насадження субетнічних ознак з метою створення підґрунтя для консолідації територіальної, а не загальнонаціональної спільноти.

Створення таких субетнічних ознак у перспективі несе загрозу загальнонаціональній етнокультурній консолідації, оскільки сприяє міжрегіональному протистоянню та/або протистоянню «Центр» – «Регіони», що ми і можемо спостерігати в українському суспільстві на нинішньому історичному етапі. Ця теза підкріплюється результатами численних соціологічних досліджень, які засвідчують тенденцію того, що розподіл преференцій з найбільш болючих соціально-економічних, політичних та інших питань в Україні практично повністю залежить від територіальної, регіональної ідентифікації. Як підкреслює О. Дергачов, український політикум ще повністю не відійшов від досвіду минулого, а структуризація політичних сил значною мірою відбувається на протиставленні одних соціокультурних сегментів іншим, що, звісно, не сприяє національній консолідації. Також на внутрішній консолідованості позначається і низький розвиток політичної культури та національної толерантності⁵.

Перспективи етнокультурної консолідації українського суспільства значною мірою залежать від впровадження та ефективної реалізації державою виваженої регіональної політики. Загальновідомим є той факт, що в Україні між різними регіонами існують диспропорції в економічному розвитку та основними соціальними параметрами, тож серед основних завдань такої політики повинно бути вирівнювання наявних диспропорцій та активне стимулювання розвитку тих регіонів, які цього найбільше потребують. Реалізація цієї мети потребує особливого підходу до розробки концептуальних засад регіональної політики, зокрема для кожного регіону слід розробляти свою програму розвитку, з урахуванням місцевої специфіки. Слід зазначити, що реалізацію державної мовної політики, на наш погляд, слід здійснювати в Україні саме за таким принципом. Тобто якщо у Західних та Центральних областях на державному рівні більш доцільно здійснювати корпусну мовну політику (стимулювати розвиток і збагачення мови, підвищувати комунікативну потужність, забезпечувати чистоту мови тощо), то у Південних та Східних регіонах нашої держави доцільніше реалізовувати статусну мовну політику (підвищення престижу мови, сприяння її розповсюдженню в різних сферах суспільного життя тощо). Така політика повинна бути чітко визначена

у часі та вдосконалюватися паралельно зі змінами мовної ситуації у тому чи іншому регіоні, такий аспект мовної політики можна охарактеризувати як гнучкість та оперативність.

Як зазначає вітчизняний дослідник О. Картунов: «...Процеси національної консолідації (згуртування) та національного розмежування завжди супроводжували і супроводжують розвиток сучасних націй. Ці процеси мають універсальний характер, зокрема, вони відбувалися і відбуваються в усі часи, серед усіх народів, проте зазначені процеси хоч є і суперечливими, але взаємопов'язаними і взаємозалежними. Національне розмежування та національне згуртування – це парні категорії. Вони становлять єдиний нерозривний процес: один процес просто не може відбуватися без іншого. Також варто наголосити, що ці процеси найвразливіші й найчутливіші на впливи як внутрішніх, так і зовнішніх політичних сил»⁶. Як бачимо, процес національної та етнокультурної консолідації є досить суперечливим явищем, відповідно, не слід перебільшувати значення тих суперечностей, які існують в сучасному українському соціумі, в тому числі на мовному ґрунті, оскільки вони є досить природними. Коли у майбутньому українська мова «функціонуватиме як мова повноправного державного народу, задовольнятиме всі потреби суспільного життя, – її «визнають» і ігноранти, як принципи, так і ситуаційні, її поважатимуть і свої, і чужі, а головне – зникнуть непорозуміння, зникне напруження, бо все стане на свої природні місця»⁷.

З метою реалізації державної мовної політики, утвердження провідної ролі української мови в усіх сферах суспільного життя в Україні вже тривалий час ведеться робота з розробки та періодичного вдосконалення законодавства, що врегулює етнонаціональне питання. Нормативно-правову базу, що на цей момент діє в Україні, можна охарактеризувати як дещо суперечливу з досить великою кількістю колізій, також коректно буде відзначити її декларативний характер, оскільки, як правило, у законах не наведено чітких механізмів контролю за їх дотриманням та притягненням до відповідальності за їх порушення. Коротко згадаємо найбільш важливі нормативні акти, що регулюють етнонаціональні відносини в Україні.

Документом, який проголосив та закріпив основні права народів, що проживають на території України, є Декларація прав національностей України (1991 р.). Декларація проголосила ряд важливих принципів, що є актуальними і до сьогодні – це, зокрема, заборона дискримінації за національною ознакою і покарання за такі дії (ст. 1), гарантії всім національностям права на збереження їх традиційного розселення, обов'язок створювати умови для розвитку всіх національних мов і культур (ст. 2). «Принциповим і досить важливим слід вважати положення Декларації, яким передбачено можливість функціонування мов інших національностей нарівні з державною мовою, не вимагаючи при цьому, щоб на відповідній території громадяни певної національності становили більшість або навіть якогось кількісного критерію національної меншини. Згідно зі ст. 3 Декларації, достатньо було компактного проживання тієї або іншої національності»⁸. Вагомим кроком на шляху забезпечення етнонаціональних прав різноманітних етнічних груп, що проживають на території України, стало прийняття Закону України «Про національні меншини в Україні» (1992 р.), в тому числі питання використання мов. Наведемо норми Закону, що безпосередньо торкаються регулювання використання мов. Так, ст. 2 Закону вказує на те, що: «Громадяни України всіх національностей зобов'язані дотримуватися Конституції та законів

України, оберігати її державний суверенітет і територіальну цілісність, поважати мови, культури, традиції, звичаї, релігійну самобутність українського народу та всіх національних меншин»⁹.

Звідси бачимо націленість на законодавчому рівні укорінити принцип поваги до етнонаціональних прав усіх народів, що проживають на теренах України. Стаття 6 Закону гарантує всім національним меншинам право на національно-культурну автономію, яка полягає у праві на «користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят, сповідуння своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству»¹⁰. Закон також забезпечує мовні права національних меншин під час їх взаємодії з державними органами, громадськими організаціями, підприємствами тощо: «У роботі державних органів, громадських об'єднань, а також підприємств, установ і організацій, розташованих у місцях, де більшість населення становить певна національна меншина, може використовуватися її мова поряд з державною українською мовою»¹¹ (ст. 8).

Базовим законом, що на сьогодні регулює мовні правовідносини в Україні, є Закон України «Про засади державної мовної політики» № 5029-VI¹², прийнятий Верховною Радою України від 3 липня 2012 р. Цей нормативний акт було прийнято як альтернативу застарілому Закону України «Про мови в Українській РСР» та був покликаний більш досконало врегулювати мовні відносини в Україні та надати широкій захист мовам національних меншин, що проживають в Україні. З різних причин ухвалення Закону не привело до значних позитивних зрушень, а подекуди навіть призвело до поглиблення існуючих суперечностей, у тому числі це відбулося через ряд внутрішніх недоліків самого Закону. До основних недоліків Закону відносять і недосконалий понятійний апарат, а також ряд положень, що явно дискримінують мови національних меншин щодо однієї з таких мов.

Також слід зазначити, що ціла низка статей Закону, зокрема 10, 11, 12, 13, 16 та ін., не сприяють розвитку та утвердженню української мови як єдиної державної, оскільки передбачають альтернативний вибір суб'єкта, що приймає вибір. Більше того, альтернативність низки норм вказаних статей порушують принцип обов'язковості використання державної мови. Тож у будь-якому разі вибір суб'єкта, що приймає рішення, повинен бути обмежений вибором: «Тільки державна мова або державна мова і поруч регіональна або міноритарна мова». Такий підхід дозволить реалізувати принцип обов'язковості використання державної мови та унеможливить порушення прав громадян України, для яких саме державна мова є мовою спілкування. На нашу думку, основним недоліком цього Закону є дублювання/повторення структури старого закону про мови, що, як результат, не дало можливості на базі закону сформулювати ефективну концепцію державної мовної політики.

Поруч з базовим законом в Україні діють нормативно-правові документи, які в силу своєї специфіки стосуються регулювання мовних відносин у різноманітних сферах суспільного життя і, відповідно, також формують правову базу державної мовної політики. Так, питання використання української мови порушується у цілій низці законів України, як, наприклад, закони України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (1992 р.), «Про інформацію» (1992,

нова редакція – 2011 р.), «Про судоустрій і статус суддів» (2010 р.), «Про телебачення і радіомовлення» (1994, нова редакція – 2010 р.), «Про освіту» (2006 р.), «Про Конституційний суд України» (1996 р.), «Про рекламу» (1996, нова редакція – 2009 р.), «Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України» (1997 р.), «Про видавничу справу» (1997 р.), «Про кінематографію» (1998 р.), «Про загальну середню освіту» (1999 р.), «Про місцеві державні адміністрації» (1999 р.), «Про вищу освіту» (2000 р.), «Про громадянство України» (2001 р.), «Про телекомунікації» (2003 р.), «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» (2007 р.) та багато інших.

Як вмотивовано зазначає А.А. Бурячок: «Мова – найголовніший чинник консолідації нації, її основна ознака... Втрачаючи мову, людина тим самим перестає бути членом мовної, а отже, етнічної спільноти... Рівень розвитку рідної мови відображає рівень духовного розвитку нації...»¹³.

Отже, державна етнонаціональна політика, в тому числі її мовна складова, в обов'язковому порядку повинна бути об'єднаною, інтеграційною та добровільною. Основним завданням держави при її здійсненні є інтеграція всіх національностей, що проживають в Україні, в єдину політичну націю, адже, як зазначає Е. Ренан, «...нація — це велика солідарність, утворювана почуттям жертв, які вже принесено і які є намір принести в майбутньому. Нація вимагає минулого, але в сучасності вона резюмується цілком конкретним чинником: це чітко висловлене бажання продовжувати спільне життя»¹⁴. Дуже вдало такий висновок кореспондує з визначенням української політичної нації, яке дав В. Липинський: «Українським єсть і повинно бути все, що осіло (а не кочуге!) на нашій землі і що тим самим стало частиною України, без огляду на його племінне чи культурне походження, на його «расову» чи «ідеологічну генеалогію»¹⁵.

1. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого «Я» / Фрейд З.; [пер. с нем.]. – М.: АСТ, 2005. – 189 с. 2. Сміт Е. Нація і націоналізм у глобальну епоху / Сміт Е.; [пер. з англ. М. Климчука і Т. Цимбала]. – К.: Ніка-Центр, 2006. – С. 38. 3. Іванишин В. Мова і нація / В.Іванишин, Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич: Відродження, 1994. – С. 17. 4. Ющук І. Закон, що виправдає перекинчиків? / І. Ющук // Слово Просвіти. – 2005. – 10 лют. 5. Дергачов О.П. Політичні проблеми національної консолідації / О.П. Дергачов // Консолідація українського суспільства: сучасний стан, проблеми та перспективи: матеріали засідання круглого столу / [за ред. А.В. Мальгіна]; Регіональний філіал національного інституту стратегічних досліджень в м. Сімферополі. – Сімферополь: СФКІСД, 2005. – С. 52. 6. Картунов О. Вступ до етнополітології: наук.-навч. посіб. / Картунов О.В. – К., 1999. – С. 87. 7. Дзюба І.М. Починаймо з поваги до себе / Дзюба І.М. – К.: Вид. Просвіта, 2002. – С. 32. 8. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом: монографія / [О.М. Майборода, М.І. Шульга, В.П. Горбатенко та ін.]. – К.: ІПіЕНД ім.І.Ф.Кураса НАН України, 2008. – С. 159. 9. Про національні меншини в Україні: Закон України від 25.06.1992 № 2494-ХІІ // ВВР України. – 1992. – № 36. – С. 529. 10. Там само. 11. Там само. 12. Про засади державної мовної політики: Закон України від 03.07.2012р. № 5029-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 61. – Ст. 2471. 13. Бурячок А. «Просвіта»: історія та сучасність (1868–1898) / Бурячок А. – К.: Веселка, 1998. – С. 275. 14. Ренан Е. Що таке нація? / Е. Ренан // Націоналізм: Антологія. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 261. 15. Липинський В. Релігія і церква в історії України / Липинський В. – Нью-Йорк, 1956. – С. 57-58.

УДК 327.7